

מאבקה של האות הכתובה – הסאמיזדאט היהודי

לאורך תקופת סטאלין, ובשינויים שוליים בלבד גם לאחר מותו, שלט השלטון הסובייטי-קומוניסטי שליטה מוחלטת על כלי התקשורת האלקטרונית והכתובה. השלטון הוא זה שקבע מה מותר ומה אסור לאזרח הסובייטי לקרוא. במציאות בלתי אפשרית של שלילת חופש הביטוי, נולדה תופעת הסאמיזדאט. פירוש המלה סאמיזדאט הוא "הוצאה עצמית". בפועל היה מדובר בהוצאה מחתרתית שהפיקה כרוזים וחברות שהכילו תוכן רעיוני-מדיני פולמוסי ופרסום של ספרים מקוריים או מתורגמים, שהיו אסורים להפצה בברית-המועצות. בסאמיזדאט הוצאו לאור כתבי-עת שנגזר דינם על-ידי השלטון, והם נסגרו ונפתחו מחזקו לסירוגין. הוצאות של סאמיזדאט הופיעו ברחבי ברית-המועצות בעיקר בשפה הרוסית ורק מיעוטם הופיע בשפת המיעוטים. מחברי הסאמיזדאט על כל צורותיו נרדפו באכזריות על-ידי הק.ג.ב. ולכן ממדי תפוצתו היו מוגבלים מאוד.

מאז שנות החמישים נותרו לפליטה שלושה ספרים ביידיש למיליוני היהודים שבברית-המועצות: כתבי שלום עליכם, פרץ ומנדלי מוכר ספרים. כתבי העת ביידיש, ה"סובייטיש היימלנד", שיצא לאור במוסקבה וה"בירובידז'אנר שטרן" (הכוכב של בירובידז'אן), עיתון די עלוב, שהופיע באזור היהודי האוטונומי שבמזרח הרחוק, יצאו לאור בפיקוח השלטונות. פה-ושם החלו לצוץ הוצאות סאמיזדאט עם תוכן יהודי שכוונו לקורא היהודי. ידיעות על כך הגיעו לאזנינו, אך לא החוברות.

רק בשנות השישים, יחד עם ההתעוררות הלאומית, יצא לאור גם הסאמיזדאט היהודי. רובו נכתב בשפה הרוסית. מספר קטן של פרסומים הופיעו ביידיש, בגרזינית, בטאטית ובבוכרית. הסאמיזדאט היהודי הופיע בשנות השישים והשבעים בעיקר בשלושה מרכזים: מוסקבה, לנינגרד וריגה. כמה פעילים נועזים החלו להוציא גליונות ראשונים, תחילה בכתב יד או באמצעי הדפסה ושכפול פרימיטיביים ביותר. העיסוק בסאמיזדאט היה כרוך בסיכון רב. בחיפושים אצל פעילי העלייה היו אנשי הק.ג.ב. מחרימים ספרים שהוברחו מחו"ל וכל חומר שהיה אסור להפצה בברית-המועצות.

החזקת סאמיזדאט נחשבה למעשה פלילי. משנתפסו העושים במלאכה והאחראים להפצה, סופם היה להישפט בכל חומר הדין ולהענש במאסר ובהגליה. עם הזמן השתפרו האמצעים שעמדו לרשות פעילי הסאמיזדאט, ובמקביל התרחבה גם תפוצתו. נוסף על הציוד, שהושג בדרכים מסובכות, קיבלו הפעילים מכשור וחומרים שהברחנו להם לפי הזמנתם. נמצאו גם תיירים שהצליחו להגניב לשם ציוד מהמערב. בשנות השבעים המאוחרות הצטיידו פעילי הסאמיזדאט היהודי

בקלטות, סרטונים, מצלמות וצלומים שהובאו לברית-המועצות על-ידי ה"תיירים". הפקת הסאמיזדאט היהודי-ציוני היתה מגוונת, ונכללו בו יצירות ברוסית שנמצאו חרף הטיהור שעשה השלטון לחסל כל זכר של תרבות והיסטוריה יהודית. כך נמצאו ושוכפלו יצירות זאב ז'בוטינסקי ברוסית, יצירות של ההיסטוריונים היהודים, דובנוב וגרץ, התחילו גם לתרגם לרוסית ספרים מאנגלית וגרמנית, שהגיעו בהעתקים בודדים לידי הפעילים. המאורע החשוב ביותר היה התרגום לרוסית של הרומן "אקסודוס" מאת לאון יוריס. איני יודע כמה ספרי "אקסודוס" ובאילו דרכים הגיעו לידי הפעילים בברית-המועצות. כבר ב-1956 הצלחתי בעזרת ידידי קרל ברמן משטוקהולם, להבריח לריגה ספר אחד, שהסכימה לקחת לשם תיירת שבדית לא יהודייה. לא ידעתי לידי מי הגיע הספר. האשה דיווחה לנו שמצאה הזדמנות למסור את הספר ליהודי, אך לא התעניינה בשמו. שלחנו ספרי "אקסודוס" לשגרירות ואנשי "נתיב" הצליחו איכשהו להפיצם בין יהודים. מאוחר יותר תרגמו בסאמיזדאט ספרים כמו "המקור" של מיצ'ור ו"אחי גבורי התהילה" מאת הוארד פאסט. עד שהתחלנו להוציא לאור באופן שיטתי ספרות ישראלית מתורגמת בהוצאת "ספרית עלייה", לוחות-שנה וחוברות, תרם הסאמיזדאט תרומה חשובה ביותר לצמיחת התנועה הציונית בברית-המועצות. כבר בשנות השישים יצאו לאור גם כתבי-עת בעלי תוכן יהודי-ציוני. בריגה, לנינגרד ומוסקבה יצאו לאור כתב-העת "עיתון" ובשנות השבעים בין 1972 ועד 1979 הופיע כתב-העת "יהודים בברית-המועצות - יבריי וס.ס.ר.ס.ר." - שאותו ערכו המדענים.